

Nakládání s informacemi v archeologii – pohled zvenčí a úvaha nad oborem

I. Pohled zvenčí

Diskuse o způsobu a míře zveřejňování informací získaných výzkumem v archeologii obnažuje současně i řadu dalších klíčových oblastí fungování archeologie u nás. V tomto článku bych se rád pokusil o reflexi dané problematiky se znalostí tématu, ačkoli již řadu let profesně působím mimo obor. Tento pohled zvenčí s sebou nese možné výhody, jako například nezátíženost vnitřní institucí či názorové směry, inspiraci a komparaci s jinými oblastmi. Vedle výhod je však třeba počítat i s nevýhodami v podobě absence detailní znalosti oboru a jeho aktuálních vnitřních souvislostí či povrchního hodnocení s nepřesnými závěry. I přes tato rizika je však pro obor vždy přínosem, pokud může být jeho stav periodicky konstruktivně konfrontován s jinými obory či oblastmi lidské činnosti.

II. Východiska

Je velmi dobře, že téma informací a výsledků vědecké práce v archeologii je podrobeno oborové diskusi se snahou zaujmout společné stanovisko a to pak jednotně prosazovat. Zvláště jednotný postup je aspekt, který české archeologii dlouhodobě citelně chybí. Nemá smysl spekulovat o tom, zda téma využívání a zveřejňování informací v archeologii nemělo přijít na přetřes již dříve. Nyní leží na stole, a pokud jej sami vhodným způsobem neuchojíme, udělá to někdo jiný za nás a obor promarní klíčový okamžik a ztratí možnost iniciativy v této důležité oblasti. Informace získané archeologií považují za klíčový potenciál, který lze veřejnosti nabídnout jako nezbytnou protihodnotu při aktivní ochraně a popularizaci kulturního dědictví. Veřejnost je proto třeba vnímat jako strategického partnera, bez jehož zájmu archeologie ztrácí smysl a legitimitu.

III. Legislativní rámec

Zákon o státní památkové péči

Pokud bychom hledali v základním oborovém zákoně, tedy zákoně č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, úpravu oblasti zveřejňování a obecně nakládání s informacemi v archeologii, dojdeme k tristnímu zjištění, že jedinou zmínkou je povinnost dle § 21 odst. 4 věta první odevzdat Archeologickému ústavu či, jde-li o památkově chráněné území, i odborné organizaci státní památkové péče (Národní památkový ústav) zprávu o výsledcích archeologického výzkumu. Ani zákon, ani příslušné podzákonné

právní předpisy neřeší otázku lhůty, podoby či rozsahu této zprávy, natož konkrétní záležitosti týkající se zpřístupnění informací veřejnosti. Tento stav, poplatný době vzniku zákona, se snažila napravit komplexní novela zákona o státní památkové péči v segmentu archeologie, připravovaná v letech 2011–2012. Tu se však nepodařilo i kvůli odporu části archeologické obce prosadit. Osud aktuálního návrhu nového zákona o ochraně památkového fondu, který také navrhoval řešení, je zmíněn níže.

Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy

Výrazně lepší situaci nalezneme v Úmluvě o ochraně archeologického dědictví Evropy (č. 99/2000 Sbírky mezinárodních smluv), k níž přistoupila i Česká republika s účinností od 23. 9. 2000 (dále jen „Úmluva“). Ačkoli je Úmluva součástí právního řádu České republiky, je samostatně nevymahatelná a záleží na každé signatářské zemi, v jakém rozsahu implementuje ustanovení Úmluvy do své národní legislativy.¹ Je politováníhodné, že právě oblast významu informací, jejich zveřejňování jako klíčového výstupu oboru, nebyla alespoň deklaratorně do naší národní legislativy implementována. Není účelné zde citovat všechna ustanovení Úmluvy, jež se této problematiky týkají. Zmiňme alespoň tři nejdůležitější. Klíčový význam informací včetně jejich dalšího využití je zakotven již v preambuli, kde je jako jedno z vážných ohrožení evropského archeologického dědictví výslovně zmíněna nedostatečná informovanost veřejnosti. V článku 7, který upravuje sběr a šíření vědeckých informací, se signatáři Úmluvy zavazují umožnit studium archeologických nálezů a šíření znalostí o nich. Dále v článku 9, týkajícím se zvyšování veřejné informovanosti, je deklarováno provádění vzdělávacích aktivit s cílem vytvořit a rozvinout v názorech veřejnosti povědomí o hodnotě archeologického dědictví pro pochopení minulosti a o hrozbách pro toto dědictví. V tomto článku je uveden rovněž závazek podporovat přístup veřejnosti k důležitým součástem archeologického dědictví. Sdělení Úmluvy je v oblasti zveřejňování a šíření informací z archeologie naprosto jasně a zřetelně a jejich oprávněnost nelze zpochybnit.

Zákon o svobodném přístupu k informacím

Vyкроčíme-li v oblasti národní legislativy mimo oblast archeologie a památkové péče, pozornost si zaslouží minimálně dva zákony, jež se informací týkají. Prvním z nich je zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, účinný od 1. 1. 2000. Na základě ustanovení § 11 odst. 5 písm. c), d) v současné době není možné žádat informace z archeologických výzkumů, jelikož jsou předmětem

ochrany podle autorského zákona. Zde je tedy deklarována přednost ochrany autorských práv před svobodným přístupem k informacím. Vzhledem k tomu, že výzkum v oblasti archeologie je z velké části financován z veřejných prostředků, lze očekávat zvýšený (a nutno dodat oprávněný) tlak na jejich maximální zveřejnění, ať již dobrovolným rozhodnutím archeologické obce, nebo na základě případné změny legislativy.

Autorský zákon

Druhým zákonem je zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), který nabyl účinnosti 1. 12. 2000. Jak bylo výše uvedeno, tento zákon zde figuruje jako garant ochrany vědeckých informací před povinným zveřejňováním dle zákona o svobodném přístupu k informacím. Obecný odkaz na autorský zákon je velmi častým zdůvodněním, proč není možné (i přes upřímnou snahu) vědecké informace zveřejňovat. Takováto tvrzení však zpravidla postrádají hlubší věcnou argumentaci a odkaz na konkrétní ustanovení autorského zákona. V této souvislosti je účelné zastavit se u několika důležitých ustanovení, která mají vztah k nositelům autorských práv. V prvé řadě je to § 58 upravující zaměstnanecká díla. Velká část vědeckých informací z oblasti archeologie totiž spadá právě do této kategorie, která je velmi podrobně upravena. Zcela neopodstatněné jsou tak dlouho tradované názory, že například nálezkové zprávy lze zveřejnit pouze se souhlasem autora. V případě zaměstnaneckých děl musí s případným zveřejněním souhlasit pouze zaměstnavatel, pokud nebylo předem mezi autorem a zaměstnavatelem ujednáno jinak. Toto pravidlo však platí až pro díla vzniklá po nabytí účinnosti stávajícího zákona, tedy od 1. 12. 2000. Před tímto datem je situace složitější, jelikož předchází zákon č. 35/1965 Sb., o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon), termín zaměstnaneckého díla neznal.

Většina oprávněných organizací je veřejnými institucemi řízenými státem či územními samosprávnými celky, tedy financovanými z veřejných zdrojů, kde (snad) nelze očekávat odpor vůči souhlasu se zveřejňováním vědeckých informací. Zveřejňování i ostatními oprávněnými organizacemi by muselo vzejít z celooborového konsenzu. Dalším důležitým ustanovením je § 27 odst. 1, který definuje délku majetkových autorských práv na dobu autorova života a 70 let po jeho smrti. Po této lhůtě se dílo

■ Poznámky

1 Jiří Varhaník, K uvádění obsahu Maltské úmluvy do praxe, *Archeologické rozhledy* LIII, 2001, s. 588–591.

1

2

Obr. 1. Tišice, okr. Mělník, záchraný archeologický výzkum Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. u. i. Keramický depot v obj. 3447 po odkrytí. Foto: Patrick Foster, 2007 (obrázky v tomto příspěvku mají ilustrativní charakter).

Obr. 2. Vchod do jeskyně Koda (Tetín, okr. Beroun), v níž byly nalezeny stopy pravěkých aktivit. Foto: Zuzana Kačerová, 2013. Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. u. i.

stává volným. To znamená, že všechna díla autora, který zemřel před rokem 1946, jsou volná a nevztahuje se na ně autorská ochrana. Druhou důležitou lhůtu definuje § 28 odst. 2–3, který stanovuje lhůtu autorské ochrany pro toho, kdo zveřejní dosud nezveřejněné dílo. Tato lhůta je 25 let od zveřejnění. Z výše uvedeného plyne, že ve věci zveřejňování informací v archeologii není autorský zákon nepřekonatelnou překážkou. Jako ve všech oblastech záleží na vnitrooborové dohodě o společném postupu všech zainteresovaných subjektů, která může archeologii jen prospět.

IV. Pohled na archeology a archeologii zvenčí

Ačkoli to s tématem článku zdánlivě nesouvisí, rád bych se na tomto místě krátce dotkl několika aspektů současného stavu archeologie u nás a zmínil i osobní zkušenosti z praxe. Zároveň bych rád zdůraznil, že ačkoli se jedná o můj subjektivní pohled, který je podložen řadou let v oboru i ve veřejné správě na krajské úrovni,² lze jej dle mého názoru zobecnit. Je smutnou skutečností, že nemalá část níže uvedených poznatků není nová a jako letitý neduh se s oborem táhne a byla již na různých místech pojmenována.³

Archeologové mají, alespoň z mé zkušenosti, ve společnosti rozporuplné renomé. Na jedné straně jsou vnímáni jako obětaví, velmi aktivní, organizačně schopní, jazykově velmi dobře vybavení a zejména publikačně značně výkonní, na druhé straně však nezávislému pozorovateli neunikne vzájemná rozhádanost, nekolegiálnost a v neposlední řadě velmi chatrná znalost legislativy. V dnešní době již dávno nedostačuje orientace v devíti paragrafech zákona o státní

památkové péči, jež se archeologie dotýkají. Bez znalosti celé šíře legislativy, s níž pracuje veřejná správa (správní řád, zákon o územním plánování a stavebním řádu, zákon o ochraně přírody a krajiny včetně příslušných podzákoných předpisů ad.), je hájení archeologického dědictví dnes již téměř nemožné, jelikož archeologové pak nejsou v přímé konfrontaci rovnocenným partnerem.

Je až zarážející, kolikrát archeologové prohrájí zápas o zachování památky *in situ* či rozsah výzkumu zcela svou vinou, způsobenou vzájemnými rozmíškami a konkurenčním bojem, který protřelejší investor dokáže snadno využít. Velmi častým případem jsou zcela odlišné názory a postoje jednotlivých archeologů vůči orgánům veřejné správy, jež často v dobré vůli chtějí spolupracovat, ale archeologové jsou pro ně z těchto důvodů nečitelní, a tedy nedůvěryhodní.

Ačkoli výše uvedené může působit velmi pesimisticky, situace nabízí možná řešení. Základní obtíž však je, že archeologická obec je jen nesnadno schopná shodnout se v klíčových otázkách potřebných změn. V plné míře se to periodicky projevuje při přípravách nové legislativy. Mou osobní zkušeností je příprava novely zákona o státní památkové péči v segmentu archeologie v letech 2011–2012. Archeologická obec reprezentovaná nejsilnějšími hráči, které jistě nemusím jmenovat, se nebyla schopna dohodnout na společném konsenzu a ve finální fázi vyjednávání s ministerstvem kultury velmi tvrdě a bez skrupulí nehájila zájmy oboru, ale v první řadě svých institucí. To bylo pro mě zklamáním a zároveň i odpovědí, proč jsme se do dnešní doby ještě nedočkali moderní právní úpravy péče nejen o archeologické dědictví. Na tomto místě bych rád vyzdvihl ministerstvo kultury, které se velmi odpovědně a se zájmem pustilo jak do přípravy výše zmíněné novely, tak i do dosud posledního pokusu o tvorbu zákona zcela nového. V obou situacích však narazilo na velmi nesvornou archeologickou obec, která dle mého subjektivního názoru není připravena účinně společně hájit svůj zájem. A bez tlaku a podpory z archeologické obce jako základního předpokladu úspěchu se nelze posunout kupředu. Je velmi smutnou skutečností, že i přes velkou snahu ministerstva kultury návrh zákona o ochraně památko-

■ Poznámky

2 Martin Nechvíle, Archeologie a veřejná správa na příkladu Krajského úřadu Libereckého kraje, in: *Veřejná archeologie V. Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013*, Plzeň 2014, s. 26–36.

3 Michal Ernée, K článku W. J. H. Willemsse, *Archeologické rozhledy* LIII, 2001, s. 577–581.

3

Obr. 3. Roztoky u Prahy, okr. Praha-západ, záchranný výzkum Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., na stavbě silnice III/242 v roce 2006. Snímek zachycuje natáčení rozhovoru televize s pracovníky výzkumného týmu. Foto: Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., 2006.

Obr. 4. Záhoříce, okr. Karlovy Vary. Pravěké hradíště Vladař, nároží velké roubené cisterny na předhradí v roce 2010. Archeologický výzkum v rámci mezinárodního výzkumného projektu (Miloslav Chytráček, ARÚP). Foto: Martin Frouz, 2010.

4

vého fondu neprošel třetím čtením v Poslanecké sněmovně PČR a byl dne 12. 7. 2017 zamítnut. I přes řadu diskusí a kontroverzí považuji předložený zákon za kvalitní a jednoznačný krok kupředu. Část věnovaná archeologii řešila řadu dlouhodobě palčivých nedostatků, například náležitosti provádění archeologických výzkumů (záchranného i badatelského), strukturu a náležitosti nálezové zprávy, podrobnou specifikaci materiálních a personálních podmínek pro provádění archeologických výzkumů, vymezení území s vyloučením archeologických nálezů a mnoho dalšího. Ačkoli po volbách nelze bez dalšího předložit stejný návrh nové Poslanecké sněmovně, byla by velká škoda, kdyby více než pětiletá kvalitní práce přišla vničeč. Věřím, že se najde vůle v této nevděčné činnosti pokračovat. Naději na úspěch však lze očekávat pouze v případě, že archeologická obec potáhne za jeden provaz a nahradí konkurenci kooperací.

Na tomto místě bych chtěl zmínit ještě jeden stěžejní aspekt bránící v dalším nejen institucionálním rozvoji oboru. Archeologii citelně schází zastřešující subjekt, který by dlouhodobě formuloval jasnou pozici a komunikační strategii, garantoval oborovou koncepci, lobbval za zájem oboru a byl čitelným partnerem

pro média, veřejnou správu i nejšířší veřejnost. Již od raných 90. let se hovoří o komoře archeologů, ale žel vhodná doba, kdy byla vůle tento veřejnoprávní subjekt s nuceným členstvím ustavit, je patrně již nevratně pryč. I přesto je třeba hledat způsob, jak oborový zastřešující subjekt zřídít a propůjčit mu na základě oborové shody i pravomoci. To považuji za klíčový krok ke konsolidaci a naději na budoucí rozvoj a spolupráci uvnitř i vně oboru.

V. Současné trendy a možnosti řešení práce s informacemi

Současným celoevropským trendem nakládání s informacemi je digitalizace za účelem zveřejňování maximálního množství dat a informací ze všech oblastí s možností dálkového přístupu. Tento trend, který však není bez rizik, plně vstoupil i do oblasti vědy a ani archeologii nemůže minout. Aktuálně existují dvě základní možnosti, jak na situaci reagovat: pasivně čekat, co se stane, a petrifikovat stávající stav, anebo aktivně otevřít seriózní diskusi a dospět ke společným závěrům a ty pak prosazovat. Osobně se jednoznačně kloním ke druhé možnosti a tento článek je drobným příspěvkem k rozpróuděné diskusi. Domnívám se, že situace je vážnější, než se na první pohled může zdát. Další existence archeologie jako oboru je totiž velmi nesamozřejmá. Osobně si myslím, že česká archeologie stojí na rozcestí a jedinou správnou cestou je maximální zaměření na zpřístupňování informací z oboru a s tím související kontinuální a systematické budování image oboru. To se však neobejde bez určité vnitřní reformy a konsolidace. Bez jasného definování společných cílů oboru a účinné komunikační strategie nelze očekávat budoucí úspěšný rozvoj v situaci veliké konkurence žadatelů o veřejné prostředky. Archeologie musí neustále akcentovat svou společenskou důle-

žitost a dokládat ji svými výsledky, které budou všeobecně známy. Jedině tak lze očekávat podporu pro obor z nejšířší veřejnosti, a tedy „zdola“. Podporu „shora“ je třeba vítat, ale nelze na ni spoléhat. Jakékoli snahy o neodůvodněné omezení toku informací vůči veřejnosti považuji za nebezpečné a riskantní.

VI. Závěry

Závěrem je třeba formulovat a zodpovědět tři zásadní otázky, které se s nakládáním a zveřejňováním informací v archeologii úzce pojí.

Jsou informace získané archeologickým výzkumem veřejným majetkem?

Dle mého názoru jednoznačně ano, jelikož archeologický výzkum je prováděn na základě zákona, tedy ve veřejném zájmu a zpravidla za veřejné prostředky. To z informací z takového výzkumu činí veřejný statek, na který má veřejnost právo a který může i výrazně přispět k prohloubení znalostí historie a zároveň i k propagaci záslužné a důležité vědecké disciplíny, již archeologie nepochybně je.

Je silnějším veřejným zájmem utajování polohy archeologických lokalit z důvodu ochrany, nebo právo veřejnosti na informace?

Domnívám se, a z praxe to vyplývá, že ochrana archeologických lokalit utajením je ve výsledku méně efektivní a spolehlivá než zveřejnění, doprovázené však důsledným využíváním legislativních a fyzických nástrojů ochrany s klíčovým zapojením místní komunity. Právě oblastí spolupráce s místními komunitami jsme nejvíce dlužní a sem je třeba napřít úsilí. Šíření příkladů dobré praxe může být prvním krokem správným směrem. V této oblasti nám může být systém ochrany přírody a krajiny dobrou inspirací.

Ovlivňuje míra zveřejňování dat rozvoj vědecké práce?

Ano, zcela zásadně. Maximální množství kvalitních informací dostupných všem je dle mého názoru nejen předpokladem rozvoje oboru, ale přímo zásadní podmínkou jeho další existence.

Martin NECHVÍLE

Památky a archeologická teorie

Ochrana památek patří do tzv. druhé archeologie a jejím úkolem není budovat teorii archeologie. Přesto musí z takové teorie vycházet. Chci naznačit dvě oblasti archeologické teorie, které podle mého názoru ve světovém měřítku povedou v poměrně krátké době k nové fázi ochrany památek.

Archeologie modernity

Archeologie se původně zabývala jen památkami dostatečně starými, to ale programově mění tzv. archeologie modernity: předmětem jejího zájmu jsou artefakty nedávné minulosti a současnosti. Praxi této archeologie jsem měl možnost pozorovat na katedře archeologie v Plzni, kde se rozvíjela pod vedením doc. Vařky, a při té příležitosti jsem poukázal na její teoretický význam. Archeologie modernity určitým způsobem uzavírá pojetí památek: zabývá se artefakty, které produkuje nedávno minulé i současné lidstvo. Do archeologie teď patří všechny artefakty, včetně těch dnešních. To ale znamená, že i takové artefakty jsou památkami a ochrana památek se musí vztahovat i na ně.

Teorie lidského světa

Druhou oblastí archeologie, která má přímý dopad na památky, je její pojetí jakožto teorie a dějin lidského světa. Tato teorie si všímá skutečnosti, že příroda ustupuje světu vytvářenému lidmi. Tento svět má dvě hlavní součásti: artefakty a člověka. Pozorujeme, jak lidský svět ve formě artefaktů stále více a intenzivněji nahrazuje přírodu, transformuje ji a povrch Země pokrývá lidskými artefakty a ekofakty. Lidské bytosti přitom rostou početně do miliard a s nimi rostou i jejich potřeby, uspokojované dalšími artefakty. Protože ekofakty jsou nevyhnutelným doprovodem produkce artefaktů, narůstá i jejich množství.

Lidé a artefakty tvoří jednu entitu, základ lidského světa; jedno neexistuje bez druhého. Odtud vyplývá, že památky, v nichž se lidská složka přímo nepodílí, jsou jen částí lidského světa; nejsou tedy celou minulostí. Historie založená pouze na památkách neexistuje. Metodologie doplnění lidského elementu je velmi

1

2

obtížná. Nejedná se o doplnění příhod, v nichž konkrétní artefakty hrály nějakou roli, ale o zasažení artefaktů (památek) do struktur lidského světa.

Těmto skutečnostem se musí v budoucnu přizpůsobit i ochrana archeologických památek. I když od ochrany velkého počtu památek ustoupíme a u jiných najdeme cesty, jak je registrovat s malým únikem informace, stejně jich zbude obrovské množství.

Už dnes se rychle zmenšuje plocha regionů Země, v nichž neregistrujeme žádné památky. Ve většině Evropy regiony bez památek nenajdeme. Prostřednictvím ekofaktů (odpad) do lidského světa vstupují i oceány.

Vznikne i velké množství dalších problémů, na něž nejsme připraveni.

Recyklace materiálů

Takovým problémem je například recyklace materiálů, jejímž programem je zahrnout v podstatě všechny artefakty. Jejich vzorky (jak početné?) bude třeba uschovat a chránit.

Obr. 1. Pořejou, okr. Táchov. Interiér kostela sv. Anny nedaleko města. Po 2. světové válce sloužila věž kostela jako pozorovatelná pohraniční stráž. Foto: Z. Kačerová, 2013. Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., DT-6656 (obrázky v tomto příspěvku mají ilustrativní charakter).

Obr. 2. Rolava, okr. Sokolov. Současný stav interiéru úpravní rudy v zaniklém důlním závodě a zajateckém táboře. Foto: Z. Kačerová, 2013. Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., DT-6721.

Už v současné době je problémem recyklace (znovupoužití s vysokým stupněm transformace) například hluboká orba na některých „nalezištích“: téměř beze zbytku je likviduje. Problém brzy nastane i v oblasti movitých památek.

Vlastnictví památek

Je také neudržitelné, aby archeologické památky, movité i nemovité, byly zásadně vlastnictvím státu nebo vyšších stupňů samosprávy. Vylučuje to už jejich množství, které se objeví, jakmile se uvolní výzkum období modernity, i pokud půjde jen o ohrožené lokality.